



Dirk Volkertsz
Coornhert



Sebastiaan Franck

DS. J.W. TUNDERMAN

De Schrift is de levende stem van God (II)

In mijn vorige artikel beschreef ik hoe ds. Tunderman de vastheid van het levende Woord van God stelt tegenover de verwarring en onzekerheid waar het subjectivisme van Descartes toe leidde. De wortels van dit subjectivisme liggen in de eeuwenoude gnostiek. Ook mystici als de zestiende-eeuwers Franck en Coornhert waren daardoor diep beïnvloed. Dat laat Tunderman zien in zijn boek over Marnix van Sint Aldegonde.

In dit artikel geef ik kort weer hoe Tunderman de gnostiek typeert. Daarna volg ik de gang van de gnostiek door de geschiedenis zoals hij die beschrijft. Ten slotte zeg ik iets over de betekenis van Tunderman voor onze tijd.

Tunderman over de gnostiek

Volgens de gnostiek is er een 'lagere god', de schepper van de materie, en een 'hoogste god' die zich helemaal

afzijdig houdt van die materie. Hij is verborgen. Maar tegelijk is hij een vergoddelijkt deel van de kosmos: hij is ook 'het hogere' in de mens.

De mens is een gemengd wezen. Zijn lichaam en zijn ziel heeft hij van de lagere scheppergod, maar in zijn diepste 'Ik' is hij goddelijk, verwant aan de hoogste god.

Uit de hoogste god is de geest naar buiten getreden. Dat is de 'geopenbaarde god'. Die heeft zich laten verlokken om zich met de natuur af te geven. Hij heeft zich verstrikt in de wereld van het materiële en is daar zelfs ingeslapen. Maar: de geest is

De kerkgeschiedenis kan niet begrepen worden zonder te letten op de gnostiek, de oer-vijandin van het christendom

niet gebonden aan de materie, en ook niet aan het gezag van de wet (een ordinantie van de lagere god) of aan zijn eigen verleden. Zodra hij ontwaakt herinnert hij zich zijn vroegere vrijheid. Dan walgt hij van zijn eigen werk en keert hij zich ervan af; het goddelijke keert weer terug tot zichzelf en gaat weer in de hoogste godheid op. Zo is het ook met de mens, zegt de gnostiek: hij moet zich in de tegenwoordige wereld schikken als een gevangene en er ja tegen zeggen. Maar in zijn diepste wezen, zijn 'existentiële Ik', is hij geestelijk en vrij. Daarvan moet hij zich bewust worden. De gnostiek krijgt een christelijk sausje met de bewering dat het Christus is die zorgt voor die bewustwording, de ontwaking. Christus is een wezen uit de wereld van de hoogste god. Hij zou zich tijdelijk hebben verenigd met de mens Jezus van Nazaret om de

kennis over deze god te openbaren in de wereld, en door te geven aan zijn leerlingen.

In de heidense Griekse cultuur leefden gnostische gedachten. Plato sprak over een goddelijke vonk die in de mens als in een kerker was opgesloten. Hij zag de zichtbare wereld als symbool van de onzichtbare *échte* wereld. Het opkomende christendom vermengde zich met dit gnostische denken, in verschillende vormen.¹

Tunderman, aan de Vrije Universiteit geschoold in de Wijsbegeerte van de Wetsidee, leerde van professor Vollenhoven dat de kerkgeschiedenis niet begrepen kan worden zonder te letten op de gnostiek, de *oer-vijandin* van het christendom.²

De apostelen tegen de gnostiek

Al in het Nieuwe Testament stuiten we op sporen van de gnostiek. Petrus moest strijd voeren tegen mensen die hem beschouwden als een bijzonder geestelijk mens,³ Paulus verzette zich tegen de Korintiërs die zich beroemden op hun kennis en zichzelf geestelijke mensen noemden. En de Nikolaïeten over wie Johannes schreef in de brieven aan de gemeenten te Efeze en te Pergamus (Op. 2: 6,15) dienden zich aan als geestelijke mensen die de wet niet nodig hadden.

De Marcionitische kerk

Na de dood van de apostelen leidden de opvattingen van Marcion (85-160) tot een vloedgolf van gnostiek. Marcion was een dualist: volgens hem is er een sterke scheiding tussen geest en materie. De materie is geschapen door de *boze* god van het Oude Testament. Boven hem staat de *onbekende, verborgen* god die als een vonk van licht in ieder mens verborgen is. Hij zendt Christus om de mensen vrij te maken van de god van het Oude Testament. Ieder mens is slecht, want hij is stof-felijk, maar als hij in zichzelf opstijgt, vindt hij in zichzelf de christus als verlosser. Klimt hij nog hoger dan komt hij bij zijn verborgen mens uit, de geest die boven de schepper-god staat en eigenlijk de verborgen god is. Wat in de mens gebeurt is in feite een afbeelding van de strijd tussen de geopenbaarde, boze god en de verborgen, goede god.

Marcion verwierp de meeste bijbelboeken. Uiteindelijk hield hij slechts een aangepaste versie van Lucas over en tien brieven van Paulus, de enige apostel die volgens hem het Evangelie niet had vervalst. Hij stichtte een antikerker met een tegenbijbel die een tijdlang sterker was dan de katholieke kerk die vasthield aan het Woord van de apostelen. Maar tenslotte zegevierde de waarheid.

Geestdrijverij

Toch waren er in de eeuwen daarna nog gnostische trekken bij groeperingen die zich kenmerkten door 'geestdrijverij' of 'enthousiasme', zoals de Montanisten, de Donatisten en de

1 Zie over de gnostiek ook: Bart van Egmond, 'Verbeteraars van de apostelen' in *Nader Bekeken*, jrg. 28 (2021), nr. 7/8, p. 254-258.

2 Vollenhoven stond daarin niet alleen. De Duitse filosoof Hans Leisegang (1890-1950) noemde de gnostiek een religieuze beweging die in de eerste eeuwen optrad als de scherpste rivale van de kerk en die in de tegenwoordige tijd opnieuw de aandacht trekt van de mens die zoekt naar religieuze vernieuwing.

3 Zie mijn eerste artikel over Tunderman, in *Nader Bekeken*, jrg. 30, juli-aug. 2023, nr. 7/8, p. 262-267.

4 Zie op <https://www.jw.tunderman.net/> referaat d.d. 25-3-38, Gnostische trekken in het Dopers beginsel en referaat d.d. 31-7-38, Het vastere Woord/Noodzakelijkheid van beginselstudie.

Katharen.⁴ Zij wilden niet weten van gehoorzaamheid aan Gods Woord en verzetten zich tegen de vaste vormen en de leer van de officiële kerk. Ze kenden alleen gezag toe aan de innerlijke stem van de vrije geest.

Middeleeuwse mystiek

In de middeleeuwen kwam de scholastieke theologie op, die God wilde vinden door de wetenschap. De geleerde Abaelardus nam zelfs de rationele twijfel als uitgangspunt van zijn bijbeluitleg. Zijn 'Sic et Non (Ja en Nee) methode' bracht hem tot loochening van de verzoening door voldoening.

Tegen deze methode kwam krachtig verzet van Bernard van Clairvaux (1090-1153). Maar tegen de gedachte dat de *koude* scholastiek (het objectivisme) van de officiële kerk aangevuld moest worden met *warme* gevoelsmystiek (het subjectivisme) verzette hij zich minder. Zelf zocht hij het 'warme gevoel' in een sterke gerichtheid op de lijdende Christus. Hij omschreef die helaas in mystieke termen als persoonlijke eenwording met God en vereniging met het goddelijk wezen. Het verbond dat God met ons heeft door het Woord kreeg geen aandacht. Naast de officiële kerkleer kwamen twee mystieke levensidealen op: het bekende *praktische persoonlijke* christendom à la Franciscus van Assisi (1182-1226) dat draaide om een evangelisch leven volgens de Bergrede en het armoede-ideaal. En het minder bekende ideaal van het *innerlijke* christendom van Meister Eckhart (1260-1327).

Beide idealen verachten het 'uitwendige' (het uiterlijke).

Opleving van de gnostiek: Eckhart

Bij Eckhart kwam de gnostiek weer naar voren. Volgens hem is de God van de kerk, van de Woordenopenbaring, niet de allerhoogste. De drie goddelijke personen zijn in een uitgaande beweging uitgevloeid uit *het Wezen*, de godheid, die boven de drie-enige God staat. Er is in God dus een uitgaande beweging, maar ook een terugkerende tot het rustpunt in de Geest.

Bij Eckhart kwam de gnostiek

weer naar voren. Volgens hem

gaat de mens in zijn diepste wezen

boven de drie-enige god uit

Ook in de mens is die dubbele beweging: uitgaand (hij moet god baren zoals Maria Jezus heeft gebaard) en terugkerend. En in zijn diepste wezen gaat ook hij boven de drie-enige god uit.

Theologia Deutsch

Het gedachtegoed van Eckhart kreeg stem in het boekje *Theologia Deutsch*, van een onbekende schrijver. De ondertitel luidt: *Hoe Adam in ons moet sterven en Christus in ons opstaan moet*. Het spreekt devoot over het sterven van de 'vleselijke' mens die eraan moet én over het opstaan en het geboren worden van Christus in ons. Deze gnostische gedachte sloeg aan. Luther herkende aanvankelijk zijn kloosterervaring in het boekje en gaf

het tweemaal uit (1518 en 1520). Maar tijdens de Boerenoorlog (1525) merkte hij dat Wederdopers als Thomas Münzer zijn '*nije leer*' gebruikten om geweld te prediken en om de Schrift op te vatten als een dode letter. Bij Münzer ontdekte hij een geest van radicale verachting van 'het uitwendige': geen overheidsambt, geen predikambt, geen eerbied voor de bijbeltekst! Dat opende zijn ogen voor de middeleeuwse geestdrijverij in *Theologia Deutsch*. Hij wees daarna dit boekje beslist af.

Sebastiaan Franck

Volgens Franck werkt God in alle schepselen rechtstreeks. De vrije menselijke geest is het goddelijke in de mens, ook bij de heidenen. Ieder mens gaat zwanger van de nieuwe mens. Maar die kan slechts geboren worden door *kennis* die leidt tot opheffing van de dwaling dat God een toornend God is. Ze wordt verkregen door: stilhouden, afsterven aan alle begeerten, leegstaan, in gelatenheid 'Sabbat houden'. Het uitwendige, ook dat wat in de

Franck meent dat het uitwendige, ook dat wat in de Bijbel staat, verloochend moet worden, want het vormt een sta-in-de-weg om Christus in ons geboren te doen worden

Bijbel staat, moet verloochend worden, want het vormt een sta-in-de-weg om Christus in ons geboren te doen worden. Het is namelijk slechts een symbool van het inwendige, van de ervaringen in de harten van alle mensen. Alleen als wij de Schrift symbolisch verstaan is ze van waarde. Als we haar letterlijk nemen is het een verachtelijk boek, een uitwendige kribbe. Pas als God in ons hart geboren wordt, komt Christus in deze kribbe.

Bij Franck herkennen we de middeleeuwse mystiek van het *innerlijke* christendom. Het enige dat bij hem van belang is, is dat de mens tot zichzelf inkeert.

Volgens Franck is een kerk die vasthoudt aan de 'dode letter van de Schrift' en die met haar belijdenis uitgaat van een vaste waarheid een sekte. Met haar afwijzing van ketters is ze 'partijdig'. Maar God is niet partijdig. Hij is een God van heidenen en christenen, van Turken en Duitsers. Daarom moet een 'unparteiisches Christentum' leiden tot verdraagzaamheid. Want wij nemen de waarheid van de Schrift 'bovengronds' waar in tegenstellingen, maar 'in de grond' is ze één.

Dirck Volkertsz. Coornhert

Coornhert kiest voor het ideaal van het *praktische*, persoonlijke, niet-kerke-

lijke christendom. Hij stoot zich aan de leer van erfzonde en verdorvenheid van de mens bij Luther en Calvijn. Net als Franck heeft hij een afkeer van het uitwendige, en hecht hij aan de inkeer in zichzelf. Maar hij is 'lichter' dan Franck. Hij leert dat de mens 'het licht in syn rede heeft'. Het goddelijke vonkje valt samen met het licht van de natuur. Het gaat hem om de zedelijke kern van de soevereine mens, die iets onverdorven-natuurlijks is. Het komt daarom aan op *Wellevensconste*. Met deze ideeën was hij volgens de negentiende-eeuwse filosoof Dilthey een voorloper van de moderne cultuur en een wegbereider van de moderne godsdienstfilosofie.

Het gemeenschappelijke

Volgens Franck en Coornhert verwijst het uitwendige naar iets inwendigs. De tekst: *de letter doodt, maar de geest maakt levend* (2 Kor. 3:6) leggen ze allebei in spiritualistische zin uit en ze passen die toe op alle uitwendige vormen: kerk, sacrament, ambt, prediking etc. Tegelijk menen ze dat een heiden als Socrates de heilige Geest kan hebben.

Vooral Coornhert is een voorvechter van tolerantie in de kerk. Hij wil geen strijd tegen ketters en voor de waarheid. Hij zoekt naar het gemeenschappelijke van alle kerken en groepen en

van alles wat daaraan verwant is in de harten van de heidenen.

Marnix en de duidelijkheid van de Schrift

Tunderman beschrijft hoe de middeleeuwse mystiek via de geschriften van Franck en Coornhert ingang vindt bij de gereformeerden in de Nederlanden. De predikant Caspar Janszn. Coolhaes (1536-1615), een voorloper van Arminius, speelde een belangrijke rol bij de verbreiding ervan. Hij werd in 1582 afgezet omdat hij de *Confessio Belgica* (de NGB) niet wilde ondertekenen. Maar veel gereformeerden doorzagen (nog) niet de dwaalleer van Franck en Coornhert in haar consequenties. Marnix van St. Aldegonde zag het gevaar wel. In zijn boek *Ondersoeeking en grondelijke wederlegginge der geestdrijvische leere* (1595) kwam hij op voor het gezag, de waarheid en de duidelijkheid van de Heilige Schrift. Hij toont aan dat Francks leer dat de Geest niet in de letter tot ons spreekt, tegen de Schrift ingaat. Op Francks vraag: *Waarom al dat getwist dan over de Schrift?* antwoordt Marnix: de verblindheid van ons hart is de oorzaak van ons niet-verstaan; het ligt niet aan de Schrift. Gods Woord zelf zegt dat het tweërlei uitwerking heeft. Het is niet maar een uitwendige letter. Het keert als geur van Christus nooit leeg terug, als het niet een levensgeur ten leven is dan is het een doodsgreur ten dode (2 Kor. 2: 16).

Marnix' strijd tegen het subjectivisme is schriftuurlijk. Hij maakt Gods *Woord* niet tot een 'object' van onderzoek. In zijn opvatting over het geloof maakt hij ook Gods *belofte* niet tot een object. Nee! Geloven is: met het hele hart buigen voor het Woord van de Here.

Tunderman en onze tijd

Tundermans geloofsuitgangspunt is dat de Schrift het overwinnende Woord van God is en het zwaard van de Heilige Geest. De bediening van het Woord is daarom bediening van de Geest. Tunderman laat zien dat noch de 'vrome' gnostische mystici Franck en Coornhert, noch de 'verstandelijke' filosoof Descartes de kracht van Gods Woord erkennen. Ze onderwerpen het aan een voorwaarde: het moet voldoen aan hun vrome gevoelens of aan hun redelijke inzichten. Want zowel in het subjectivisme als in het objectivisme – hoe verschillend ook – staat de mens in het middelpunt bij de Schriftuitleg. Dat is de reden waarom Tunderman zich ertegen verzet.

Tunderman laat zien dat noch de 'vrome' gnostische mystici Franck en Coornhert, noch de 'ver-standelijke' filosoof Descartes de kracht van Gods Woord erkennen

En daarin ligt zijn betekenis voor onze tijd, waarin het gewoon geworden is dat de Bijbel ons dat moet vertellen wat wij van belang achten. Treffend voorbeeld daarvan vormen onlangs een paar ingezondens in Trouw, die reageerden op een column van Stevo Akkerman ('Bijbelban', *Trouw*, 04-06-'23) over moeilijk te verteren bijbelteksten. Het eerste ingezonden, onder het kopje 'Wasbeertjes', zegt over 'het verhaal van Elisa en de

beren, waarin 42 jongens in naam van de Heer door beren verscheurd worden': 'Onze voorganger had daar ook moeite mee, maar vond de oplossing in de grondtekst. Daaruit zou blijken dat de beren geen grote, gevaarlijke types waren, maar een kleiner soort, meer als wasbeertjes. En bij dat verscheuren moesten we eerder denken aan het toebrengen van wat schrammen.' Het tweede ('Bijbel veel te dik') zegt onder meer: 'Ik betreur het al jaren, dat de Bijbel zoveel bladzijden telt. De essentie kan immers simpel op één velletje: Heb de Schepper/schepping lief met geheel uw hart, met geheel uw ziel en met geheel uw verstand. Dit is het grote en eerste gebod. Het tweede, daaraan gelijk, is: heb je naaste lief als jezelf. Stop daar je energie in. De rest mag je vergeten.' Het laatste

Uit deze reacties blijkt wel dat de Bijbel als boodschap van Gods 'wet en evangelie' bij velen niet meer bekend is. Daaraan heeft de theoloog Karl Barth sterk bijgedragen. Hij verklaarde dat we heel de schepping en mensheid moeten zien in het licht van Gods 'ja' dat elk 'nee' overtreft. Van stilling van Gods toorn door Christus' verzoeningswerk kan in dat licht natuurlijk geen sprake zijn. Barth wijzigde 'wet en evangelie' in 'evangelie en wet'. Want de wet is volgens hem slechts kennisbron van een zondig verleden waarvan we in Christus Jezus verlost zijn.

Gods wet, die zonde doet kennen, verdween uit veel kerkdiensten. Menigeen vat daarom nu het evangelie van Gods genade in Jezus Christus op als 'nieuwe wet'. Wat Jezus ons bracht is: 'Heb de Schepper en de schepping lief' of alleen: 'Heb de schepping lief'. De ingezondens laten het zien. Het past bij vrome gevoelens en redelijke inzichten. Maar als die gaan heersen over de Bijbel loopt het erop uit dat het evangelie van de vrede met God in Christus plaats maakt voor de eis van de nieuwe wet.

Tunderman onderkende al in de jaren dertig van de 20e eeuw waartoe de gnostiek en de subjectivistische dwaalleer leidt. Daartegenover hield hij – tot in de dood – tot eer van God en tot redding van zondaren staande: God is God, en Gods Woord is volmaakt en in alle opzichten volledig. ■

ingezonden ('Kerngebod') stelt: 'Het kan nog korter wat mij betreft. Het enige gebod dat dan overblijft wordt: Heb je naaste lief als jezelf. Dat van de schepper en schepping kan, als je toch wat body wilt overhouden, aangepast worden: Heb de aarde lief. En moet er per se een schepper bij: eer aan alle (ijs)scheppers als Moes Pekdemir, omdat ze voor vreugde zorgen. Het creationisme lijkt me ondertussen behoorlijk achterhaald.'